

Modelující vliv rodičů na utváření únikové strategie jednání u dospívajících dětí

Danuta Borecka-Biernat

Teoretický úvod

V jazyce psychologie existuje mnoho blízkých termínů, které se používají k označení obtížných situací, např. stres, problém, konflikt, ohrožení nebo frustrace. Pojem „obtížná situace“ těsně souvisí s činnostmi, které jednotlivec vykonává v rámci regulace svého vztahu s okolím. Člověk musí regulovat svoje vztahy s fyzickým a společenským okolím a na výsledcích takovéto regulace pak závisí pocit sebevědomí jednotlivce, jeho správné fungování a rozvoj. Konfrontace člověka s prostředím může být zdrojem problémů, obtíží, které mohou vyplývat z nepříznivého nebo rozdílnosti mezi nároky prostředí a osobním vybavením jednotlivce. V případě narušení rovnováhy mezi možnostmi subjektu a nároky okolí se obvykle mluví o obtížné situaci nebo o stresu. (Tomaszewski, 1984; Heszen-Niejodek, 2000; Lazarus a Folkman, 1984; Tyszkowa, 1986). V takových situacích naráží jednání jednotlivce na překážky, je omežováno a někdy je dosažení plánovaného cíle zmařeno. Uspokojení potřeb a realizace subjektivních záměrů jsou tedy ohroženy.

Obtížné situace nejsou situace jednolitého charakteru, ale je to skupina velmi rozličných situací. Z mnoha pokusů o jejich rozdělení, jak je nacházíme v literatuře, je známý návrh Tyszkové (1979). Vzhledem k roli obtížné situace v genezi poruch chování jednotlivce rozlišuje situace společenské interakce, ve kterých – podle autorky – „jsou hodnoty a záměry jednotlivce ohroženy nebo mařeny jinými lidmi proto, že jsou přítomni, nebo proto, že působí proti nebo ne ve shodě s vlastním záměrem jednotlivce“. Mezi situacemi tohoto druhu Tyszkowa rozlišuje:

- *situace společenské expozice*, ve kterých je jedinec vystaven pohledu veřejnosti, hodnocen, kritizován jinými a je ohrožen jeho pocit vlastní hodnoty;
- *situace společenského konfliktu*, ve kterých záměry a cíle jednotlivce nejsou ve shodě nebo jsou v rozporu se záměry jiných lidí a jsou ohroženy jeho vlastní zájmy;
- *situace společenského nátlaku*, ve kterých jiní lidé vyvíjejí na jednotlivce nátlak s cílem změnit směr nebo cíl jeho vlastního úsilí a je ohroženo dosažení jeho cíle (riziko porážky).

Situace společenské interakce, které probíhají během společenské expozice a hodnocení, společenského konfliktu a nátlaku nabývá za jistých okol-

ností a při jistých vlastnostech jednotlivce charakteru situace ohrožení, ve které – jak píše Tomaszewski (1984, s. 142) – „je ohrožen systém hodnot člověka nebo nějaká jednotlivá hodnota, která je součástí tohoto systému [...] Určité faktory působí proti něčemu, na čem člověku záleží, situace je z nějakého důvodu pro člověka nebezpečná.“ Jedinec vnímá jako ohrožení všechny signály a informace, které vypovídají o blížícím se nebezpečí, například pro jeho dobré sebevědomí, společenské postavení nebo které vypovídají o možném snížení jeho sebehodnocení, např. ostrá kritika, výsměch, signály o neúspěchu. V takových případech mluvíme o ohrožení vlastního „já“ („ego“).

Děti ve středním školním věku – jak během vyučování ve škole, tak v mimoškolním a zvláště v rodinném životě – se setkávají s mnoha obtížnými situacemi, se kterými si nedokážou poradit. Jejich nástroje psychické regulace nejsou totiž ještě plně vyzrálé. Ve výzkumu, který provedl Lohman a Jarvis (2000), Krzyško (1999), Pufal-Struzik (1997) a Montemayor (1983) uváděly dospívající děti jako zdroj největšího ohrožení nejčastěji školu. Mezi typické stresové faktory, které děti uváděly, patřilo zkoušení, písemné práce, vyptávání, zvláště před třídou, zkoušky a jiné situace společenské expozice. Na dalších místech se pak objevuje rodina a kontakty s vrstevníky. Nedostatek loajality v kontaktech s vrstevníky označilo za nejzávažnější zdroj stresu jen několik procent dotazovaných osob. S postupujícím dospíváním se závažným zdrojem napětí stávají konflikty s rodiči. Mnoho z těchto konfliktů se týká každodenních situací, rozdílů v názorech, ve vkusu, například v otázkách týkajících se trávení volného času. Dochází zde ke střetu mezi narůstající potřebou samostatnosti mladého člověka a normami, které určují rodiče, příkazy a zákazy a tendencemi kontrolovat, dohlížet na život a jednání dětí na prahu dospělosti.

V obtížných situacích, které člověka ohrožují a které ztěžují uspokojování jeho potřeb nebo dosažení naplánovaného cíle, vyvíjí jedinec zpravidla činnosti, které mají umožnit tuto situaci překonat nebo zlepšit. Model myšlení, nejčastěji používaný v literatuře týkající se uvedeného problému, předpokládá následující sekvenci: stresující situace nebo událost konání typu → „zvládnutí“ – coping (Kosińska-Dec, 1992). Člověk, který hodnotí obtížnou situaci jako ohrožení, což u něho vyvolá negativní emoce, používá v kontaktu s problémem strategie do značné míry nerealistické. Jsou to aktivity typicky obranné, které člověku umožňují pouze snižovat emocionální napětí. Avšak cíl, který si zpočátku kladl, je nahrazen jiným – dosáhnout dobrého sebevědomí. Toho dociluje tím, že se například obtížné situaci vyhne a odvrací od ní pozornost (vyvolá hravou náladu, podceňuje nebezpečí, zlehčuje cíl nebo případnou porážku). Použití strategie tohoto druhu přináší pocit bezradnosti a ztráty kontroly, dezorganizaci a zároveň omezuje tvůrčí akti-

vitou a rozvoj (Maruszewski, 1976). Úniková strategie, směřující k eliminaci nebo zmenšení předvídaného nebezpečí, je jednou z často užívaných forem chování v nebezpečí a vede ke stažení se z ohrožující situace. Tato strategie jednání je používána za určitých situačně-společenských podmínek. Výzkumy, které prováděli Folkman, Lazarus a další (1986), dokládají, že když lidé cítí, že je ohroženo jejich sebehodnocení, používají častěji chování typu útěk (vyhýbání se), než když jejich sebehodnocení ohroženo není. Losiak (1992) vychází ze zjištěné souvislosti mezi hodnocením situace a způsobem chování a také konstatuje, že chování typu útěk (vyhýbání se), které se projevuje jako fantazírování nebo útěk do snění, se vyskytuje nejčastěji tehdy, když zkoumané osoby považovaly šanci na dosažení nejdůležitějšího cíle konání za nízkou a zároveň pro ně událost nebyla velmi důležitá. Jedinec se navíc odvrací od problému a vyhýbá se přemýšlení o něm častěji v situacích, které hodnotí jako méně důležité, nejde-li v nich o zdraví a bezpečnost jeho blízkých. Také výzkumy, které provedl Terry (1994 podle Goszeczyńské, 1998) ukázaly, že když je stresová situace považována za ohrožení, lze často očekávat použití únikové strategie.

Volba způsobu chování v obtížné situaci závisí na tom, jaká je typická, naučená reakce na obtížnou situaci. Tyto reakce se získávají během socializačních zkušeností. V procesu socializace jednatelce mu jeho okolí dodává řadu vzorců chování. Rodinné prostředí je jen jedním ze zdrojů vzorců chování. Jinými jsou škola, skupina přátel, autority. Vliv těchto prostředí na jednatelce závisí do značné míry na tom, jak dalece rodina uspokojuje jeho základní psychologické potřeby. Jedním z mechanismů přejímání těchto vzorců je modelování, kdy se jedinec naučí některému chování skrze pozorování jiného člověka. Podle Bronnfenbrennera (1970, s. 9) je modelování „provedení činnosti symbolicky nebo konkrétně podobné té, kterou předtím provedl model“, to jest osoba demonstující určité formy chování. Mnoho experimentů ukázalo, že některé modely jsou následovány ochotněji, jsou účinnější než jiné (srov. Aronson, Wilson a Akert, 1997). Vlastnosti, charakteristické pro model, které zvyšují jeho následovatelnost, mají rodiče. Jsou to lidé nejbližší, a to zároveň fyzicky i psychicky. Dítě se s nimi stýká každý den, uspokojují jeho potřeby a mají kontrolu nad jeho důležitými cíli. Rodiče tedy hrají roli prvních modelů (vzorců) chování, nejčastěji působících nevědomě a ne vždy výhodně a vhodně. Na poli rodinné výchovy, které je dítě vystaveno od narození, je efekt působení mechanismů sociálního učení viditelný. Děti se učí pozorováním, napodobují chování rodičů k sobě navzájem a k jiným lidem. Mechanismus modelování sice působí na děti nejvíce v období dětství, ale zanechává trvalou a viditelnou stopu ve fungování jednatelce po celý život.

Výsledkem společenského učebního procesu a napodobování rodičů jsou

formy reagování na obtížné situace, které se zaměřují na ústup z obtížné situace a rezignaci na záměr pod vlivem překážek. Je doloženo, že „tendence k vyhýbání se společenské interakci a k neúspěchu ve vlastní účasti v těchto interakcích“, označovaná někdy jako nesmělost, je často typická pro děti, které své rodiče vnímají také jako nesmělé. I pouhé běžné pozorování potvrzuje výsledky výzkumu, že „nesmělé děti mají často nesmělé rodiče“. Na roli modelování v utváření chování nesmělého jednotlivce upozorňuje Zimbardo (1994) a zdůrazňuje, že z 90 nesmělých dětí v období dospívání má kolem 70 % nesmělé rodiče, a děti je také takto hodnotí. Dítě pozorující rodiče, kteří mají potíže s navazováním a udržováním společenských kontaktů a také během těchto kontaktů – což je jeden z charakteristických symptomů nesmělosti – si je začíná brát za vzor a začíná napodobovat jejich chování. Tendence, podle níž má značná část nesmělých dospívajících rodiče s toutéž vlastností, se shoduje s výsledky, k jakým došla Harwas-Napierała (1987). Tato autorka uvedla, že ze 40 nesmělých dospívajících žáků mělo až 75 % jednoho z rodičů nesmělého. Rodiče, zvláště matky nesmělých dětí jsou nejen nesmělí, ale jako takové je vnímají i jejich děti. A tak je „tendence k vyhýbání se společenské interakci a k neúspěchu ve vlastní účasti v těchto interakcích“ u dětí do značné míry sociálně determinována a jedním z jejích zdrojů je působení rodičů jako modelů, kteří se také vyhýbají situacím společenské interakce.

K přenosu únikového chování, společensky podmíněného, dochází tehdy, když dítě přijímá od okolí tyto formy chování a považuje je za účinný způsob řešení problémů, dosahování cílů a vyrovnání se s obtížnou situací.

Proměnné a zkoumaný problém

Provedený výzkum pracoval s nezávislou proměnnou – únikovou strategií rodičů při řešení obtížných situací, jak ji hodnotí dospívající děti, a proměnnou závislou – únikovou strategií řešení obtížných situací ve společenském kontaktu u dospívajících dětí.

Epistemologická oblast, v níž je provedena analýza průzkumu, zahrnuje klíčový pojem této problematiky – strategie (způsoby) jednání, řešení stresové situace. Souvisejí spíše s danou situací, ne s osobními vlastnostmi. Jsou definovány jako soubor poznávacích nebo behaviorálních odpovědí (reakcí) na stresovou situaci, jejichž účelem je ovládnout, odstranit nebo redukovat stresující okolnosti a které jsou použity v případě, že automatické, rutinní reakce nepostačují (srov. Vercausse a Chandle, 1992). Takto chápané strategie řešení stresujících situací lze omezit na jisté kategorie chování, které jsou odpovědí jednotlivce na stresující událost. Jedinci, pro které je typický vyhýbavý, únikový způsob řešení obtížné situace ve společenské interakci, nevyvíjejí žádnou aktivitu směřující k řešení problému, rezignují na snahy

o řešení a orientují se především na zmenšení, redukci nepříjemného emocionálního napětí spojeného se stresovou situací. Tato strategie se projevuje tak, že se jedinec z obtížné situace „vyvlíkné“, vyhýbá se kontaktu s takovou situací i přemýšlení o ní a prožívání takové situace, a věnuje se zástupným činnostem (myslí na příjemné věci, sní, poslouchá hudbu, spí, jde na procházku), navazuje kontakty s jinými lidmi, problém zlehčuje nebo ignoruje (Wrześniewski, 1996; Plopa, 1996).

Základním cílem výzkumu bylo určit, zda se úniková strategie v řešení obtížných situací u dospívajících dětí vyskytuje spolu s únikovou strategií u jednoho nebo obou rodičů. Dále je cílem určit příčiny tohoto společného výskytu, pokud bude potvrzen, a zvláště pak roli, jakou v dané otázce hraje modelování.

Výzkum směřoval k odpovědím na následující otázky:

1. Existuje souvislost mezi únikovou strategií matky nebo otce v obtížných situacích a únikovou strategií jejich dospívajících dětí?
2. Dochází k interakci mezi únikovou strategií matky nebo otce v obtížných situacích a únikovou strategií jejich dospívajících dětí?

Metoda

Měření. K výzkumu bylo použito autorského dotazníku pro výzkum strategií řešení obtížných situací společenského kontaktu u rodičů (SRSTpR) a autorského dotazníku pro výzkum strategií řešení obtížných situací společenského kontaktu dospívajících dětí (SRST) (srov. Borecka-Biernat, 2003).

Dotazník SRSTpR slouží k měření strategií rodičů v obtížných situacích tak, jak je vnímají jejich dcery a synové. Tento nástroj, který je dílem autorky této studie, obsahuje 36 vět pro verzi *Moje matka* a pro verzi *Můj otec*. Skládá se ze tří stupnic, každá obsahuje 12 vět a popisuje tři způsoby chování vyjadřující způsob vyrovnání se s obtížnými situacemi. Jsou to: agresivní (A), únikové (U) a racionální (R). Každé ze tří možných odpovědí je přiřazena číselná hodnota od 0 do 2. Součtem je číselný index, který určuje stupeň intenzity každé ze tří strategií. Čím větší číselná hodnota indexu, tím vyšší stupeň této strategie pozoruje dítě u rodiče.

Dotazník RSST je určen k výzkumu strategie řešení obtížné situace při společenském kontaktu, jakou používá mládež středního školního věku. Skládá se z popisu 30 obtížných situací, ke každé jsou uvedeny tři způsoby chování, vyjadřující řešení této obtížné situace – první agresivní, druhý únikový a třetí racionální. Úkolem účastníka výzkumu bylo připomenout si situaci podobnou popisované, ve které se někdy ocitl, nebo přestavit si, že se v popisované situaci ocitá, a potom vybrat jeden ze tří způsobů chování, které by v dané situaci použil. Výsledky se získávají z každé stupnice zvlášť součtem označených způsobů chování ve 30 situacích dané stupnice. Protože stupnice se skládají ze 30 stupňů, účastníci výzkumu mohou v každé z nich získat od 0 do 30 bodů. Po převedení výsledků lze určit strategii, kterou jednotlivec použije v obtížné společenské situaci.

Vzorek zkoumaných osob. Výzkumu se účastnilo 222 dívek a 261 chlapců ve věku 13–15 let. Jednalo se o žáky prvních a druhých tříd gymnázií ve

Wrocławu a v okolních obcích. Výzkum byl skupinový a probíhal na půdě škol.

Analýza výsledku průzkumu

Těsnot vztahu mezi únikovou strategií rodičů – matek a otců – (SRSTpR) a únikovou strategií jejich dospívajících dětí – dcer a synů – (SRST) vyjadřují Pearsonovy kolerační koeficienty r . Získané výsledky ukazuje tabulka 1.

Tab. 1: *Pearsonův koeficient r korelace mezi výsledky ve stupnicích dotazníku SRSTpR a výsledky z dotazníku SRST pro celou skupinu ($N=483$), pro dívky ($N=222$) a pro chlapce ($N=261$)*

Stupnice SRSTpR		Matka						Otec					
		Strategie agrese		Strategie úniku		Strategie racionální		Strategie agrese		Strategie úniku		Strategie racionální	
Stupnice SRST		r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
Strategie úniku	Celkem	0,06	n. i.	0,08	n. i.	-0,14	0,002	0,13	0,02	0,06	n. i.	-0,14	0,002
	Dívky	0,07	n. i.	0,5	n. i.	-0,14	0,04	0,11	n. i.	0,07	n. i.	-0,17	0,01
	Chlapci	0,06	n. i.	0,10	n. i.	-0,13	0,03	0,10	n. i.	0,05	n. i.	-0,12	0,05

Provedená statistická analýza ukázala, že souvislost mezi strategiemi matek, jak je vnímají děti, a úrovní jejich únikové strategie není vysoká, ačkoliv pokud jde o racionální strategie u matky, je výsledek statisticky velmi významný ($p < 0,002$). Racionální strategie u matky dosáhla záporného koeficientu v celé skupině ($r = -0,14$) a ve skupině dívek ($r = -0,14$) a chlapců ($r = -0,13$). Lze tedy konstatovat, že podmínkou, která působí příznivě na rozvoj únikových strategií u dětí, je neschopnost matky poradit si s řešením problémů.

Navíc na základě koeficientů korelace r získaných ve skupině dětí, které používají únikové strategie, zjišťujeme, že otcové nezaujmají při řešení obtížných situací věcný postoj, jsou málo aktivní při hledání řešení problému, častěji odsouvají problém a věnují se zástupným činnostem, například práci. Použití racionální strategie u otců získalo negativní index jak ve skupině ($r = -0,14$), tak u dívek ($r = -0,17$) i chlapců ($r = -0,12$). Ve zkoumané skupině dětí měla pro utváření únikové strategie značný význam nízká koncentrace otce na problém, distancování se od problému.

Dosavadní určení podrobných souvislostí mezi únikových chování dospívajících dětí v obtížných situacích a způsobem, jakým se se stresem vyrovnávají rodiče, jak v celé výzkumné skupině, tak i v podskupinách podle pohlaví, bylo potvrzeno. Je třeba provést analýzy pro závislou proměnnou – únikovou strategií řešení obtížných situací u dospívajících dětí – vzhledem

k nezávislým proměnným – únikovým strategiím řešení obtížných situací u matky a otce v percepci dospívajících dětí, aby bylo zjištěno, zda únikové strategie otce a matky v percepci jejich dětí determinují únikové strategie dospívajících. Byla provedena dvoufaktorová analýza variancí s rozdělením medianu na hodnoty vysoké a nízké.

Tabulka 2 ukazuje analýzu dvoufaktorové variance týkající se hodnocení závislosti používání únikové strategie u dívek na únikové strategii užívané matkou a únikové strategií otce.

Tab. 2: Dvoufaktorová analýza interakce mezi únikovou strategií jednání matky (U M) a únikovou strategií jednání otce (U O) pro únikovou strategii jednání dívek (U D)

Úniková strategie jednání v obtížných situacích u rodičů (U)	Otec (O)		STATISTIKA		
	me _≤	me _{>}	Úniková strategie jednání v obtížných situacích (U)		
Matka (M)	me _≤	6,54 n=106	6,81 n=72	Matka (M) F=1,81 p=0,18	Otec (O) F=3,22 p=0,07
	me _{>}	6,58 n=26	8,44 n=18	Interakce mezi U M, U O a U D F=1,99; p=0,16	
Všechny skupiny		6,78 n=222			

Získané výsledky pro únikovou strategii dívek na základě dvoufaktorové analýzy variance ukazují, že nedochází k interakci pro proměnné: úniková strategie matky a úniková strategie otce. Výsledky u dívek, které v obtížných situacích používají únikovou formu jednání, ukazují, že na úroveň jejich únikového chování při řešení problému má vliv zvýrazněná tendence k únikové strategii jednání, kterou používají otcové v obtížných situacích, a v menší míře úroveň používání únikové strategie u matek. Nejvyšší průměrné hodnoty pro únikové strategie u dívek lze pozorovat při vysoké úrovni průměrných hodnot nezávislých proměnných. Vysoká úroveň únikové strategie jednání u otce – není důležité, zda matky používají únikovou strategii – přispívá ke zvýšení hodnoty únikové strategie u dívek. Analýza získaných výsledků odhaluje tendenci vlivu únikové strategie jednání u otců na únikový způsob jednání v obtížných situacích u dívek.

Další analýza výsledků se týkala hodnocení souvislosti mezi použitím únikové strategie u chlapců a použitím únikové strategie u matky a otce. Výsledky jsou v tabulce 3.

Dvoufaktorová analýza pro únikovou strategii u chlapců vzhledem k úrovni únikové strategie u matky a únikové strategie u otce neukazuje statisticky významnou souvislost mezi proměnnými tak, že vysoká hodnota

Tab. 3: Dvoufaktorová analýza interakce mezi únikovou strategií jednání matky (U M) a únikovou strategií otce (U O) a únikovou strategií jednání chlapců (U Ch)

Úniková strategie jednání v obtížných situacích u rodičů (U)	Otec (O)		STATISTIKA Úniková strategie jednání v obtížných situacích (U)		
	me _≤	me _{>}	Matka (M)	Otec (O)	
Matka (M)	me _≤	6,70 n=121	6,69 n=29	F=3,66 p=0,06	F=0,46 p=0,50
	me _{>}	7,38 n=97	8,10 n=29	Interakce mezi U M, U O a U D F=0,43; p=0,52	
Všechny skupiny	7,07 n=261				

únikové strategie matky a vysoká hodnota únikové strategie otce má za následek zvýšení únikové strategie jednání u chlapců. Zároveň je zde výrazná tendence k souvislosti únikové strategie chlapců s únikovou strategií matky. Avšak samotná hodnota únikové strategie otce přímo neovlivňuje úroveň únikové strategie chlapců. Na základě analýzy získaných výsledků se ukázala tendence vlivu únikové strategie jednání matek na úroveň únikové strategie jednání jejich synů v obtížných situacích.

Shrnutí

Výsledky provedeného výzkumu vedou k následujícím závěrům:

1. Vyšel nízký a záporný, přesto statisticky nezanedbatelný ($p < 0,05$) koeficient korelace mezi racionální strategií jednání v obtížných situacích u matky a otce a použitím únikové strategie jednání v obtížných situacích u dospívající mládeže. Ve zkoumané skupině adolescentů (a to jak dívek, tak chlapců) má na utváření únikové strategie jednání vliv neschopnost otce a matky řešit problémy a jejich malá aktivita při hledání řešení problémů a zároveň odsouvání problémů, tím, že se věnují zastupným činnostem (spánek, jídlo, televize) nebo vyhledávají kontakty s jinými lidmi (setkání s přáteli, rozhovor s blízkým člověkem).
2. Nedochozí k podstatné interakci mezi únikovou strategií matky a únikovou strategií otce a únikovou strategií dívek. Pro úroveň únikové strategie dívek je důležitá úniková strategie otců. Průměrné hodnoty pro únikovou strategii dívek mají nejvyšší hodnotu, když je vysoká úroveň únikové strategie matky a otce. Samotná hodnota únikové strategie matky neovlivňuje úroveň únikové strategie dívek. Výsledky získané analýzou opravňují k tvrzení, že vysoká úroveň únikové strategie otců – bez ohledu na to, zda matky používají únikovou strategii nebo ne – působí nárůst hodnoty únikové strategie u dospívajících dívek.

3. Výsledky týkající se únikové strategie chlapců nedokazují existenci interakce proměnných – únikový způsob chování při řešení problému u matky a úniková strategie řešení obtížných situací u otce. Vysoká hodnota únikové strategie u matky a vysoká hodnota únikové strategie u otce působí nárůst únikové strategie u dospívajících chlapců. Zároveň je zřetelná tendence mezi únikovou strategií chlapců a únikovou strategií matek. Samotná hodnota únikové strategie otců nemá bezprostřední vliv na úroveň únikové strategie chlapců. Výsledek analýzy dovoluje konstatovat, že vysoká úroveň únikové strategie matek – bez ohledu na to, zda otcové používají únikovou strategii nebo ne – je příznivá pro zvýšení hodnoty únikové strategie u chlapců.
4. Pozornost si rovněž zaslouží skutečnost, že v podmínkách modelování v přirozené situaci hrají důležitou roli osobní vlastnosti toho z rodičů, s nímž se dítě identifikuje, a ne stejné pohlaví modelu a identifikujícího se jedince. Takové vysvětlení naznačuje sociokulturní teorie identifikace s pohlavím autorů Rychlaka a Legarského (1967). Z údajů v literatuře vyplývá, že dítě napodobuje toho z rodičů, který je srdečnější a zároveň je v rodině dominantní, nemusí to být nutně jedinec stejného pohlaví jako dítě (srov. Aronson, Wilson a Akert, 1997).

Závěr

Výzkum ukázal, že únikový způsob jednání dospívajících dětí v obtížných situacích je do značné míry společensky determinován. Jedním z jeho zdrojů je působení rodičů (modelů), pro které je rovněž charakteristická obranná strategie jednání. Lze tedy předpokládat, že proces modelování může hrát významnou roli v genezi únikového způsobu jednání v obtížných situacích, jaké se dítě učí mj. prostřednictvím pozorování a častého kontaktu s rodiči, kteří v obtížných situacích takovýmto způsobem jednají, tedy sociálním učení. Není pochyb o tom, že v už v dětství se rozvíjejí způsoby řešení obtížných situací, které pak používáme v období dospělosti, a tak může mít poznání raného podmínění těchto způsobů značný vliv na obecné poznání těchto procesů.

Literatura

- ARONSON, E., WILSON, T., AKERT R. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1997.
- BORECKA-BIERNAT, D. Kwestionariusz radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych. *Przegląd Psychologiczny*, 2003, 1.
- BRONFENBRENNER, U. Czynniki społeczne w rozwoju osobowości. *Psychologia Wychowawcza*, 1970, 1.
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R., GRUEN, R., DE LONGIS, A. Appraisal, coping, health status and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 50 (3).

- GOSZCZYŃSKA, M. Style i strategie radzenia sobie przez bezrobotnych ze stresem. In *Rajtaczak, Z.* (ed.) *Psychologia. Badania i Aplikacje* (t. 2). Katowice: Wyd. Uniwersytet Śląski, 1998.
- HARWAS-NAPIERAŁA, B. *Czynniki społeczno-rodzinne w kształtowaniu się lęku u młodzieży*. Poznań: Wyd. UAM, 1987.
- HESZEN-NIEJODEK, I. Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. In STRELAU, J. (ed.) *Psychologia*. Podręcznik akademicki (t. 3). Gdańsk: GWP, 2000.
- KOSIŃSKA-DEC, K. Wybrane teoretyczne i metodologiczne problemy nad stresem, radzeniem sobie i zdrowiem. *Nowiny Psychologiczne*, 1992, 4.
- KRZYŚKO, M. Styl atrybucyjny a sposoby radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych. In KOJS, W., MRÓZEK, R., STUDENSKI, R. (ed.) *Młodzież w sytuacji zmian gospodarczych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie, 1999.
- LAZARUS, R., FOLKMAN S. *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer, 1984.
- LOHMAN, B., JARVIS, P. Adolescent stressors, coping strategies and psychological health studied in the family context. *Journal of Youth and Adolescence*, 2000, 29.
- LOSIĄK, W. Procesy radzenia sobie, ocena sytuacji i zaangażowane wartości. *Przegląd Psychologiczny*, 1992, 4.
- MARUSZEWSKI T. Mechanizmy radzenia sobie ze stresem a samoocena i poziom lęku. *Przegląd Psychologiczny*, 1976, 3.
- MONTEMAYOR, R. Parents and adolescents in conflict: All families some of the time and some families most of the time. *Journal of Early Adolescence*, 1983, 3.
- PŁOFA, M. *Stres w izolacji morskiej. Psychospołeczne uwarunkowania*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytet Gdański, 1996.
- PUFAL-STRUZIK, I. Percepcja zagrożeń i poziom stresu a możliwości młodzieży w zakresie twórczego radzenia sobie z problemami. *Zdrowie Psychiczne*, 1997, 3-4.
- RYCHLAK, J., LEGARSKI, A. A sociocultural theory of appropriate sexual role identification and level of personal adjustment. *Journal of Personality*, 1967, 1.
- TOMASZEWSKI, T. *Ślady i wzorce*. Warszawa: WSiP, 1984.
- TYSZKOWA, M. *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN, 1986.
- TYSZKOWA, M. Funkcjonowanie dzieci w sytuacjach trudnych. *Oświata i Wychowanie*, 1979, 6.
- VERCRUYSE, N., CHANDLER, L. Coping strategies used by adolescents in dealing with family relocation overseas. *Journal of Adolescence*, 1992, 15.
- WRZEŚNIEWSKI, K. Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru. In HESZEN-NIEJODEK, I., RATAJCZAK, Z. (ed.) *Człowiek w sytuacji stresu*. Katowice: Wyd. Uniwersytet Śląski, 1996.
- ZIMBARDO, P. *Nieśmiałość. Co to jest? Jak sobie z nią radzić?* Warszawa: PWN, 1994.

BOECKA-BIERNAT, D. Modelující vliv rodičů na utváření únikové strategie jednání u dospívajících dětí. *Pedagogická orientace* 2003, č. 4, s. 52-61. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Dr. Danuta Borecka-Biernat, Univerzita Wrocław, katedra psychologie, dbb@dawid.uni.wroc.pl